

I.

Úvod do heraldiky. Čím jest česká heraldika samorostlá.

Heraldika jest věda a umění erbův. Erby jsou dědičná znamení nebo znaky na částech rytířské zbroje umístěné, kterými se liší od sebe osoby, rodiny a spolky, jež právo mají je nositi. Takových odznaků užívalo se již u Římanů, aby rozličné oddíly vojska od sebe se rozeznávaly; od Římanů přešly tyto znaky do zemí od nich zkolonizovaných v západní Evropě, do Francie, Španěl a Anglie, odkud se do Němec dostaly. Že se erby po celé Evropě ve XII. a XIII. století valně rozšiřovaly, k tomu především přispěly války křížácké. Veliká síla křížáků, kteří pospolu táhli do krajin východních, záhy dala k tomu příčinu, že přátelé a příbuzní stejnými znaky své štíty si pomalovali, aby v potřebách dříve se poznali a zároveň statečné činy své zvětšili sobě přiměřenými obrazy. A jako křížáckými válkami tak jinými válečnými výpravami v samé Evropě erby rytířské se rozšířily. Předek českých pánů z Kostomlat a z Choustníka, jenž první slezl hradby Milanské, vzal si na štít svůj řebřík buď sám neb některý z jeho nejbližších příbuzných a již r. 1223 Sezema z Kostomlat na štítě řebřík nese (v archivu Břevnovském). K témuž dobytí Milána nese se erb půl koně na štítě pana Drslava, nejvyššího sudího Plzenského z roku 1269, který po něm dědili pánové z Pardubic a dodnes dochovali svobodní páni Malovcové z Malovic. Ve XIII. století začali Čechové na vysokých horách hrady po způsobu německém stavěti, aby se ubránili vpádu sveřepých Tatarů a od nových pevných sídel těchto německy pojmenovaných nejeden rod český také erb si vzal na svůj štít. Do r. 1250 známe v Čechách a na Moravě jen málo erbů, ale potom najednou počtem se velmi rozmnožily, čehož neposlední příčinou bylo také roztržení rodových spolků, o kterém u Vítkovců, Drslaviců a Markvarticů výslovně se vypravuje. Pověsti známé i neznámé, úřady, důstojnosti, topické zvláštnosti prvních sídel, hojnost lesa, rybníků a stád rozmanitého dobytka nezřídka se přičinily k tomu, jaká znamení neb erby na štít panstvo české si bralo a někdy nemůžeme zapřít, že i příbuzenstvo

s Polskými rody stejnými erby v Čechách i na Polsce naznačeno jest. Že židovku podával pan Všeslav, byl také od židů zabit a potomci jeho za trest na štít židovský klobouk dle Dalemila dostali a vladkyové z Lomnice nad Popelkou tatara s kabelí za erb si oblíbili na památku vpádu Tatarského. Hron z Náchoda obdržel černého lva na zlatém štítě od krále říšského, při které příležitosti Havel Jablonský ratištěm dobyl polovičného štítu, který měli pánové z Vartenberka, ze Zvířetic, z Michalovic. O poslední pověsti tolik říci můžeme, že jest ohlasem dávného roztržení spolku rodin Markvarticů, které všechny ještě r. 1283 lvici na štítě nosily.*)

Pro velkou důležitost heraldiky bývaly ve středověku u dvorů panovníckých heraltské komory a v čele jich bývali králové heraltů. Sám panovník jmenoval takového krále a vyliv víno na jeho hlavu, nejen zvláštní jméno mu dal, nýbrž i jisté svobody propůjčil. Zachoval se list krále Václava,**) jímž jistou osobu králem heraltů jmenuje řka: aby všichni heraltí tě jako krále ctili na jednotlivých místech, kdykoliv a když schůzi míti budou, slavnostně jak náleží tobě čest prokazovali a tobě v těch věcech, které k úřadu tvého vykonávání dle zvyku a dle práva náležejí, věrně poslouchali a abys šaty mužské i ženské, koně a jakékoliv jiné dary, kterými zvláštními jmény vyjádřeny býti mohou, které tobě ze štědrosti králů, knížat, hrabat, pánů rytířů, panošů neb jakýchkoli svatě říše věrných, jakéhokoli stupně nebo šlechty jsou, byly darovány, svobodně prodávati mohl na všech místech bez placení cla nebo jiné dávky, což tobě ze zvláštní přízně Výsosti své listem tímto na čas tvého života povolujeme. Z listu toho čtenář sám vyrozuměl, že český král heraltů zrovna jako francouzský Mont-Joye nebo král francouzských heraltů darem všechny šaty a koně o turnajích dostával a že tedy král český Václav přímo francouzským řádem při ustanovení svého krále heraltů se zpravoval.

Slovo heralt Čechové znali již ve IV. století dle Pulkavovy kroniky i znamenalo jim hlasatele jako posud Angličanům, Francouzům a Němcům. Jiného významu, který by se nesl k umění a vědě heraltův nebo heroltův odjinud známé a zde svrchu podotknuté, jsme ve starší době nepostřehli, ač o něm nepochybujeme již proto, že v kanceláři kancléře království českého úředník takový byl, který nad erby a jich užíváním bděl a při propůjčení nových erbů toho dbal, aby se nepropůjčovaly erby jedenkrát již udělené a když přece tak se stalo, aby aspoň barvami od sebe se lišily. Že lidé erbů znali v Čechách třeba po latinsku herolty se nazývali a k turnajům se dostavovali jmenujíce se služebníky erbů, o tom víme z dotčeného diplomu Václavova, ale po husitských válkách jenom hlasatele známe, kteří snad také heralty ve smyslu západních národů byli. Na vyobrazení turnaje ve hradu Píseckém figurka jedna sama o sobě stojíc a

*) Ukončení této části a spojení s následující se ztratilo. Vydavatel spojitost nahradil, jak mohl.

***) Doplněno z formuláře cis. Karla IV. vyd. od Tadrý na str. 40, kdež jest list Karlův téhož znění.

ruce vzhůru zdvihajíc velmi dobře za krále heraltů by se hodila pro korunku na hlavě, kdybychom věděli cosi určitého o starší úpravě tohoto našeho hodnostáře; na ten čas přestáváme na výkladu, že zde máme před sebou blázna mužíka, kterých při rytířských hrách jako na hradech panstva českého nikde nescházelo.

Heraltův úloha byla dvojitá: theoretická i praktická. Po theoretické stránce svého úřadu heralt měl všechna pravidla i předpisy znáti, dle kterých erby se zhotovují a nosí, jakož i prameny, ze kterých známost erbů a pravidel erbovních čerpati možná. Po praktické stránce měl heralt věděti, jak se užívá pravidel heraldických vzhledem k erbovnictví a k jednomu každému erbu zvláště, aby dovedl v jednotlivých případech erby blasonovati, historisovati, kritisovati a rejsovati, o čemž o všem později šíře promluvíme. Heraltové dřívějších dob prakticky vykonávali své umění dle podání, která dlouhý čas v tajnosti zachovávali; během let tato pravidla v jeden celek spojena byvše systematickým základem vědy heraldické se stala dle dvou směrů svých, kterými se věda tato běře, heraldiky theoretické a praktické.

Česká heraldika jest na středokratech mezi heraldikou západní Evropy a německou s jedné a mezi uherskou, polskou a ruskou s druhé strany. V samých začátcích svých ve věku třináctém byla Čechům příkladem a vzorem heraldika německá, ve věku XIV. a XV. do válek husitských francouzské vzory dostaly vrch nad německé. Rozmanitý vliv ten jeví se jednak v názvosloví rytířského kroje a rytířských způsobů jednak v úpravě náhrobků panského stavu a v nádheře helmů a přikryvadel. Vedlé těchto proudů od západu nemůžeme zneuznati také vlivu domácího slovanského národa svého na heraldiku, jenž se značí především ve společných s Poláky a Slezany znameních erbovních, kterých jinde na příklad u Němců nenalézáme zdomácnělých. Připomínám v té příčině naše panské erby: střelu zavínutou u Poláků odrowąż (odřívous) řečenou, lekno Kouniců, podkovu se střelou, erb to v Polsce białynia řečený, erb wierzczek N, jenž na Moravě Kunčickým z Kunčic náležel, erb nalęcz, který v Čechách na štítě Strpských ze Strpí (u Vodňan) jsme spatřili, erb kušaba řečený, který v Čechách a na Moravě pánům z Veitmilé náležel a jako žernov se vypodobňuje a jiných více. Celkem napočítali jsme takovýchto výhradně českopolských erbů několik, ¹⁾ které v německé heraldice representantů nemají anebo jen osamotnělé se vyskytují u některé nižší rodiny, která si erb ten ze slovanských krajin vypůjčila. Avšak nebylo nikdy v Čechách obyčejem jako v Polsce, aby celé rodiny k nějakému erbu byly přijímány kromě erbovníků pozdějších v XVI. věku. Rovněž nebylo u nás zvyku německého, vedlé něhož osedlá kolem hradu nějakého nižší šlechta (Burgmanuschaft) mřvala erb celý anebo kusy erbu pána hradu a manskou službou k tomu neb onomu hradu zavázána byla. Za to ze krajské sou-

*) V rukopise prázdné místo, které se mělo číslem vyplniti.

stavy naší přirozeně plyne, že v každém kraji mocný jeden rod panský v čele byl a když staroslovanské spolky rodinné se roztrhly, rod tento se společným erbem se rozešel v několik bohatších a chudších rodin blízko sebe osedlých v témž úkraji. Tolik jen chtěli jsme říci na výklad stejných erbů našich rodin původu staropanského.

A nyní již k samým českým erbovním znamením přihlédněmež, jak se od sousedů svých liší. Ve Francii většinu erbů zabírají heroltské kusy, v Němcích obecná erbovní znamení jako v Anglii a Itálii. V Čechách a na Moravě ne-li polovice, zajisté třetina erbů náleží heroltským kusům, ať již jsou heroltské kusy původními erby nebo náhradními místo obecních erbovních znamení jako klenot užívaných, o čemž více jsme pověděli v kapitole O měnění erbů. Erby naše jsou jednoduché o jednom erbovním znamení a teprve v polovici XIV. věku panské naše rodiny některé dělití počaly své štíty na dvě a na čtyři části anebo erbovní znamení dvojnásobily, trojnásobily a čtvernásobily, což pravidlem se stalo při aliančních erbech již ve XIII. století. Nobilitacemi po husitských válkách vešly ve zvyk dělení štítů, které v druhé polovici XVI. století a zvláště v XVII. věku nezbytnými se staly.

Barvami stkvěly se naše štíty ode dávna jen veselými bílou (stříbrnou) a červenou, žlutou (zlatou) a modrou, červenou a žlutou (zlatou); štíty s černou a žlutou (zlatou) barvou náležely k výminkám jako pánů z Vartenberka polovičný štít černý a zlatý, pánů z Náchoda korunovaný lev zlatý na černém štítě, Berků z Dubé a příbuzných s nimi rodin dvě ostrve černé ve zlatě, Šelmbeků svíní hlava černá na zlatém štítě a několika málo rodin nižší šlechty. Až teprve za panovníků z rodu Habsburského štíty s černou a zlatou barvou nobilitacemi čím dále tím více se rozšiřovaly. Kožešin nebylo vůbec v Čechách užíváno na štítech aniž figur s nimi souvislých, jako železných kloboučků, také neznáme v heraldice české žádných vedlejších znamení, kterými by rozličné stupně pokrevních příbuzných v panovnických rodinách se naznačovaly, jako ve Francii a v Anglii zvykem bylo. Koruny na helmích kromě korunovaných některých zvířat málokde na starých erbích nalézáme, jako u rodin z velkého rozrodu Buziců, u pánů z Potšteina a u některých rodin nižšího řádu; přední rod panský v Čechách pánů z Rožmberka oblíbil sobě korunu na svých helmech až v druhé polovici XVI. věku. Štítonoši těšili se u nás odedávna veliké přízni, ale nebyli dědičnými příkrasami kromě v rodě Bechyňů z Lažan; zvláště ptáci se líbili našim předkům v této příčině a též diví muži, jak z bible krále Václava IV. víme; v XV. věku libovolné štítonoše si naši pánové kolikráte v téže rodině brávali.

Příbuzná české heraldice polská má s naší mnoho obecných znamení společných, jak jsme již charakterisujíc domácí svou heraldiku připomenuli. Jako u nás tak v Polsce záhy velké rozrody o jednom erbu vznikly a r. 1359 uvozují se na výpravě voľskieĳ tři prapory vojska královského a devět praporů rodových: Toporczyków, Leliwitów, Lisów, Rawitów,

Gryfów, Szreniawitów, Habdanków, Polukozów a Strzemienczyków. Všechny těchto devět praporův ozdobeno bylo erby v Čechách a na Moravě známými: sekerou nebo bradaticí, půlměsícem se hvězdou, dvojitou střelou, korunovanou pannou na medvědu, gryfem, poříčím pokosným, lomeným pruhem, osličí hlavou a třmenem. Záhy se oba národové rozešli v příčině šlechty a erbů: Čechové jména rodná i erby brávali si od Němců a roztrhli posavadní svazky velkých rodů, kdežto Poláci k erbům svým čím dále tím více přibírali rodin adoptací, jako r. 1417 přijali 47 rodin šlechty litevské ke svým erbům. Nešlechtických rodin přibírali ke svým erbům a jménům tolik, že ústavy z r. 1602 a 1633 tak dále činiti zakázaly a k nobilitacím i indigenátům povolení sněmu třeba bylo podle ústavy z r. 1678.

Valné takové rozmnožování jednoho erbu zavdalo též příčinu toho způsobu, jakým nyní původ a erb rodiny šlechtické v Polsku se označuje. Rodina Malachovskich erbu Sas znamená rodinu Malachovských z Kozłowego Malachova, kteráž přísluší k erbu Sas jmenovanému, jehož erbovním znamením jest na modrém štítě půlměsíc zlatý s rohama vzhůru obrácenýma a hvězdou na každém konci obloženýma, uprostřed nichž šíp vzhůru hrotem postaven jest. Druhá rodina Malachovských z Malachova přísluší k erbu Nalecz, jehož erbovním znamením jest na červeném štítě páska bílá na způsob věnce svinutá a dole na uzel svázaná. Podobně rozeznávají se Komorovští erbu Ciollek od Komorovských erbu Korczak, Olszewští erbu Lis od Olševských erbu Słepowron atd. Nejčetnějšími skupeninami rodin vynikají dnes erby Odrowąż se 54 herbovnými, Ogończyk se 100 herbovných a Jastrzębiec s 293 herbovnými.

V klénotech polských příliš často tři až pět per pětrosích nalézáme, což erbům po této stránce vadí v rozmanitosti. Že mnohá znamení erbovní v Polsce kupeckým plombům starším jako vejce vejci podobna jsou, žádný soudný znatel popíráti nebude a že mnohá z run povstati mohla, v tom p. Pěkosińskému také neodporujeme.

V krajinách, jindy slovanských, nyní poněmčilých jako v Meklenbursku, Pomořanech, Sasku a Slezsku zachovalo se mezi erby šlechtickými více méně upomínek na původní slovanské erby. Nejvíce slovanského rázu mají erby slezské, kde čtyři rodiny se zavínutou střelou, čtyři s podkovou, dvě se zubří hlavou, dvě s loukotí Lažanských, tři s polským erbem Šelihou a kromě nich rodiny s českými erby Stvolinských z Kopist, Kouniců, Boršů z Oseka, Stajických ze Stajce, Šellenberků, Krabiců z Vejtmíle, Řičanských, Kapounů ze Smiřic a mnoha jiných nalézáme.

Po Slezsku můžeme též Sasko jmenovati mezi zeměmi, kde působením blízkých Čech a Slezska mnoho slovanských erbů se nalézá, při čemž zapomenouti nesmíme, že mnoho erbů, jak v Sasku tak v Čechách stejných a společných bylo, třeba rozdílným rodinám náleželo. Křídlo šachované měli v Čechách Kaplěrové ze Sulevic a v Sasích vladykové z Polenska; pánové a vladykové z Vejtmíle v Čechách měli žernov na štítě a na helmě, saští Veitmilové mají 9 vyžlat v čepici na helmě, ale

štíť stejný, radlici od pluhu čeští Pluhové ze Žďáru, pozdější Pflugové z Rabšteina a saští Pflugové.

Poznámka naše ovšem neplatí o rodech, které ze Sas do Čech se přistěhovaly nebo naopak tam se odstěhovaly, poněvadž podobného něco i v poměrech mezi Bavorskem a Čechami shledáme.

V končinách pomořských v Meklenbursku a Pomořanech kromě málo zbytků heraldiky polské (gryf, wieniawa, łodzia, prawdzic, belty, topač) vliv německého řádu mocně působil na rozvoj erbů. Charakteristickými známkami heraldiky těchto krajin jsou tyto. Erbovní figury zvířat a lidí často vynikají z šachovnice v levém koutě štítu nebo z dolejší polovice pruhy přepaženého štítu a z figur oblíben jest půlměsíc s obličejem lidským a bez obličeje lidského s 1, 2 až 3 hvězdami, půl jelena a medvěd; a jako klenot spatřuje se často pohanská žena nebo mužíček s pohanským kloboukem také bés řečený, což u Poláků často bývá.

Ve Fojnici v Bosně zachoval se v tamním františkanském klášteře erbovník Bosny z r. 1340 od popa Stanislava Rubiče složený, jenž erby 124 rodin obsahuje a v čele jich erb Štěpána Nemaniče, ceře srbského i bosenského. Po něm ještě 10 erbů zemí slovanských následuje: Bosny, Bulharska, Charvátska, Dalmacie, Illyrie, Macedonie, Přímoří, Rašky, Slavonska i Srbska. Erby provedeny jsou dle pravidel heraldických a z figur pozorujeme 72 půlměsíců, 23 orlů, 22 křídel, 21 hvězd, 21 lvů, 19 lilí a 16 draků kromě jiných rozmanitých erbovních znamení a heroltských kusů. Šlechta charvátská a slavonská i se svými erby jest též původu slovanského, ale korutanská a krajinská německého.

V bavorské heraldice jsou heroltské kusy a dělení štítu velmi oblíbené jako ve francouzské i české, s kteroužto naší heraldikou Bavoři společné mají časté změny místa a směru heroltských kusů na štítě. Také mnohé erby, jak Bavorům tak nám Čechům, společné jsou i při rozdílných původem rodinách, jako tři nohy koncentricky ve stehnách spojené pánů z Rabšteina bavorských a českých, beran vyskakující bavorských pánů z Ramsperka a českých z Ronšperka, erb nazděl rozdělený a napříč pruhem přepažený v levé polovici rytířů Donnersteinarů z Donnersteina a českých vладыk z Křikavy. A co o Sasku jsme řekli, i zde platí, že nepřipomeneme erbů vладыk, kteří z Čech do Bavor a z Bavor do Čech se odstěhovali.

Na westfalských a porýnských erbech znáti jest sousedství Francouzů, od kterých přijala šlechta těchto krajin do svých erbů lilie, turnajský lem, osekané ptáky, štíty posázené šindely, kostkami, železnými kloboučky, křížky a kouličkami.

V erbech Švýcarska a Elsaska hvězdy s měsícem velmi často se vyskytují jako okrasy i jako samostatné erby. V Hanoversku vedle jiných oblíbená je figura kotelných háků.*)

*) Sepsání Kolářovo nezměněné.